

1991 – 2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi

Enes Malik Çakır^{1*}

Geliş tarihi: 26.12.2019

Kabul tarihi: 24.01.2020

Atf bilgisi:

IBAD Sosyal Bilimler Dergisi

Sayı: 6 **Sayfa:** 19-37

Yıl: 2020 **Dönem:** Kış

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 7%

¹Sakarya Üniversitesi, Türkiye,
em.cakir@hotmail.com
ORCID ID 0000-0002-8481-2350

* Sorumlu yazar

ÖZ

Parlamente demokratik sistem içerisinde yer alan hükümet biçimlerinden birisi koalisyon yönetimidir. Koalisyon, birden fazla siyasi partinin ortak amaç ve esaslar çerçevesinde iş birliği içinde bulunan, bu ortak amaçlar için birbirleriyle iletişim ve uyum içinde çalışarak güç birliğine dayalı bir hükümet oluşturma biçimi olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'nin 1961-1965, 1974-1979 ve 1991-2002 arasındaki yıllarda koalisyon geçmişine sahip olduğu bilinmektedir. Parlamente demokratik bir sistem olan koalisyon kavramının genellikle Türkiye'de hükümetlerin işlevlerine bakılarak istikrarsızlıkla eşdeğer tutulduğu söylenebilir. Bu çalışmada öncelikle koalisyonun tanımı ve çeşitleri, ardından Türkiye'de kurulan koalisyon hükümetleri kısaca açıklanmıştır. Daha sonra çalışmanın temel kısmı olan 1991 ve 2002 yılları arasında kurulan koalisyon hükümetleri, demokratik tutumları ve istikrar açısından analize tabi tutulmuştur. Dönemin siyasi olaylarının da koalisyon hükümetlerine olan etkileri de analiz içerisinde ele alınmıştır. Çalışmada "İstikrar açısından koalisyon yönetimleri verimli midir?" ve "1991-2002 arası dönemde mevcut siyasi olaylarla koalisyon hükümetleri arasında ilişki var mıdır?" soruları, araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Bu soruların cevaplarını analiz etmek için bu çalışmada kütüphane kaynakları, internet tabanlı makaleler ve gazeteler kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koalisyon, Hükümet, Yönetim

Coalition Governments Management Between 1991 - 2002

Enes Malik Çakır^{1*}

First received: 26.12.2019

Accepted: 24.01.2020

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: 6 **Pages:** 19-37

Year: 2020 **Session:** Winter

This article was checked by *Turnitin*.
Similarity Index 7%

¹Sakarya University, Turkey,
em.cakir@hotmail.com,
ORCID ID 0000-0002-8481-2350

* Corresponding Author

ABSTRACT

One of the forms of the government in the parliamentary democratic system is the coalition government. The coalition is defined as the cooperating of more than one political party within the framework of common aims and principles, and the way of forming a government based on unity of power by working communication and cohesion with each other for these collective goals. Turkey is known to have a history of the coalition between 1961-1965, 1974-1979 and 1991-2002. The concept of coalition as a parliamentary democratic system is generally said to be equivalent to instability by regarding the functions of the governments in Turkey. In this study, coalition is defined first and then the types of the coalition and the coalition governments established in Turkey are briefly explained. After that, the coalition governments established between 1991 and 2002, which are the main part of the study, are analyzed in terms of their democratic attitudes and stability. The effects of the political events of the period on the coalition governments are also discussed within the analysis. Research questions in the study were determined as “Are managements of coalition efficient in terms of stability?”, “Is there a relationship between the coalition governments and the existing political events between 1991-2002?”. Library resources, internet-based articles and newspapers were used as sources in this study to analyze the answers to these questions.

Keywords: Coalition, Government, Management

GİRİŞ

Kelime olarak “birleşme” anlamına gelen koalisyon, parlamento içerisinde yeterli sayıya ulaşamayan milletvekillerinin iktidar sorununu çözmek için bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu şekilde yasamadan çıkan yürütme organı iki veya daha fazla siyasi parti arasında paylaşılmaktadır (Balkan, 2016, s. 1).

Koalisyonun oluşabilmesi için parlamentoda çeşitli siyasi partilerin varlık göstermesi gerekmektedir. Demokratik yönetimlerde ikiden çok parti, iktidar yarışında eşit şansa sahip olabilecek bir ortama haizse ve iktidarı etkileyebilme gücüne sahipse çok partili sistemi oluşturmaktadır. Sartori, beş ve daha az partinin mevcut olması durumunda ılımlı çok parti sistemi; beşten daha fazla partinin olması durumunda ise aşırı çok parti sistemi olarak adlandırmaktadır. İlimli çok partilerde genellikle iki kutup etrafında birleşme görülürken aşırı çok parti sisteminde birden fazla kutuplaşma ortamı gözükülebilmektedir. Bu durumda da hükümet kurma sorunu ve istikrarsızlık yaşanabildiği söylenebilir. Bu tip sorunlar da koalisyon hükümetlerinin verimini düşürebilir. İlimli çok parti sistemi içerisinde ideolojik kutuplaşmanın biraz daha az olmasından dolayı kurulabilecek koalisyon hükümetinin de aşırı çok parti sistemine nazaran daha uyumlu olabileceği söylenebilir (Dursun, 2006, s. 270).

Yönetime katılmanın eşit şekilde olmasını vurgulamaya çalışan demokrasi kavramına göre koalisyon yönetiminin uygun düştüğü söylene de siyasi partilerin arasındaki çıkar çatışmaları ve uyumsuzluğu bu durumu olumsuz şekilde ortaya çıkardığı söylenebilir. Çok seslilik, tarafların eşit katılımı gibi durumlar demokrasiyi pratik hayatta uygulama alanına açsa da yönetimde yavaş bir seyrin görüldüğü de ortaya çıkabilmektedir (Tavas ve Serdaroglu, 2017, s. 1509).

Mecliste çoğunluğa sahip partinin seçimi kazanmasında oluşabilecek durum tek parti hükümetidir. Bazı durumlarda siyasi parti çoğunlukta olsa bile kabineyi kurarken yanına azınlık partisini de alarak hükümeti oluşturabilir. Bu durum dönemin siyasi, ekonomik veya sosyal şartları bakımından değişiklik gösterebilir. İngiltere’de Muhafazakarların ciddi bir çoğunlukta olmasına karşın yine de İşçi Partisi ve Liberallerin de kabineye katılarak geniş bir koalisyon hükümetinin kurulması örnek olarak verilebilir (Balkan, 2016, s. 7).

Parlamentodaki sandalye sayısının yarısından fazlasını elinde bulunduran bir partinin seçim yarışını kazandığı durumda hükümet gücünün yüzde yüzünü kullanma olanağına sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda kazanan partinin içinden çıkan başbakanın da yetki gücünün yüksek olduğu aşırıdır. Seçim yarışında yeterli sayıya alamayan partinin koalisyon kurması durumunda ise başbakan diğer parti veya partilerin izin verdiği sürece etkili olabilecektir. Parlamenter demokraside yürütmenin başında olan başbakan, koalisyondaki partilerin desteğini alabilmek için politikalarını da ona göre biçimlendirecek ve güçlendirecektir. Bu durumda koalisyon hükümetinin başbakanı uyuma ve uzlaştırmaya zorladığı söylenebilir. Demokrasi açısından bu durum normatif bir hal olsa da bazı durumlarda ve partilerin niteliğine göre, kararların alınmasında yavaşlık veya zorluk çıkarabileceği de söylenebilir (Türe, 2001, s. 4).

Heywood’a göre (2006, s. 380), koalisyon politikası, amaç ve ilke gibi tutumların oluşmasından ziyade uyum, uzlaşma ve ortak bir yol bulma unsurlarını barındırmaktadır. Bu durum siyasi partilerin bir takım düşünce ve fikirlerinden sıyrılmasını gerektirebilir. Ayrıca koalisyon oluşumunda merkezdeki siyasi partilerin daha fazla temsil edilmesine sebep olabileceğini vurgulamaktadır. Heywood, oluşabilecek bu gelişmenin tehlikesini de nispi seçim sistemine dayandırmaktadır. Çok partili siyaset ve koalisyon lehine oluşan bu durumu nispi seçim sistemindeki oy oranının yönetimdeki temsiline bağlamaktadır.

Parlamentodaki mevcut düzene göre hangi durumlarda koalisyonların kurulacağına ilişkin birtakım seçenekler mevcuttur. Bunlar, asgari çoğunluklu koalisyonlar, asgari büyüklükte koalisyonlar, asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar, asgari uzaklıklı koalisyonlar ve asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlardır.

Asgari çoğunluklu koalisyonlar, çoğunluğa ulaşmak için gerekli olmayan hiçbir siyasi partiye ulaşmamayı önermektedir. Aynı zamanda koalisyonu kuracak olan siyasi parti iktidarda mevcudiyetini azami derecede tutmaktadır. Bu da olabildiğince fazla bakanlığa sahip olunması durumuna yol açacaktır.

Asgari büyüklükte koalisyonlar, sadece iktidardaki mevcudiyetini azamileştirme yoluna gitmeyi önermektedir. Bu durumda siyasi parti parlamentoda çoğunluğa ulaşmak yerine sadece bakanlıklara odaklanır ve parlamentoda azınlık bir siyasi partiyle koalisyon ortaklığı kurmaktadır.

Asgari sayıda partiden oluşan koalisyonlar, az sayıdaki bir parti ile koalisyon ortaklığını hedeflemektedir. Çünkü bu durumda pazarlık yapılmasının kolay olduğu önerilmektedir.

Asgari uzaklıklı koalisyonlar, sayının mevcudiyetinden ziyade parti programlarına bakmaktadır. Ortaklık kurulacak siyasi partinin programının benzer politika tercihlerine sahip olmasını arzulamaktadır.

Asgari çoğunluklu bağlantılı koalisyonlar, politik benzerlikte birbirlerine yakın partilerin ve onun komşularının koalisyonunda ortak edilmesidir (Sobacı, 2015, s. 2).

Türkiye’de ise ilk koalisyon tecrübesi 1961’de yaşanmıştır. 1961 ile 1965 arasında kurulan üç koalisyon birinci dönem koalisyonlar olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) arasında kurulan bu koalisyon 1962’de son bulmuştur (Birinci İnönü Koalisyonu). 1962 – 1963 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) arasında kurulmuştur (İkinci İnönü Koalisyonu). 1963 -1965 yılları arasında ise CHP ve Bağımsızlar arasında koalisyon kurulmuştur (Üçüncü İnönü Koalisyonu). 1965 yılında ise AP, CKMP, YTP ve MP (Millet Partisi) arasında koalisyon kurulmuştur.

İkinci dönem koalisyonlar tecrübesi ise 1974 ile 1979 yılları arasında yaşanmıştır. 1974-1975 yılları arasında CHP ile Milli Selamet Partisi (MSP) arasında koalisyon kurulmuştur (Birinci Ecevit Koalisyonu). 1975 ve 1977 yılları arasında ise AP, MSP, CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) ve MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) kendi aralarında koalisyon kurmuştur (Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu). 1977 ile 1978 yılları arasında AP, MSP ve MHP koalisyonu (İkinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu), 1978 ile 1979 yılları arasında ise CHP, CGP, DP (Demokrat Parti) ve Bağımsızlar kendi arasında koalisyon kurmuştur (İkinci Ecevit Koalisyonu).

Birinci dönem koalisyonlar, İkinci dönem koalisyonların oluşmasına göre farklılık gösterir. Birinci dönemde oluşan koalisyonlar 1960 darbesinden sonra DP’nin kapatılmasıyla birlikte olağanüstü koşullardan sonra kurulmuş koalisyonlardır. Birinci dönem koalisyonların öncesinde DP ve CHP gibi iki büyük parti arasında rekabet varken 1961’den sonra seçmen davranışı değişmiş ve diğer partilerde oy oranını yükseltmiştir. 1974’ten itibaren ise iki alternatif parti olan AP ve CHP etrafında koalisyonlar şekillenmeye başlamıştır. 1961-1965 ve 1974-1979 arasındaki koalisyonlar çoğunluk iktidarlarına göre kısa dönemli olmuşlardır. İstikrar açısından ise verimli olmadıkları söylenebilir. Aralarında uyum ve bütünlük sağlamadıkları ifade edilebilir (Balkan, 2016, s. 12-13).

Üçüncü koalisyonlar dönemi ise 1991 ve 2002 arasında yaşanmıştır. 11 yıl içerisinde 7 koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1991-1995 arasında DYP (Doğru Yol Partisi)-SHP (Sosyal demokrat Halkçı Parti) koalisyonu iki defa kurulmuştur. 1995-1996’da DYP-CHP, 1996’da ANAP (Anavatan Partisi) -DYP, 1996-1997’de RP (Refah Partisi) -DYP, 1997-1999 ANAP-DSP-DTP (Demokrat Türkiye Partisi) ve 1999-2002 arasında da DSP (Demokratik Sol Parti) -ANAP-MHP koalisyonları kurulmuştur. 1991-2002 arasındaki üçüncü koalisyonlar dönemi varlık bakımından kısa sürmüştür. Özellikle 1996’da Tansu Çiller tarafından kurulan ANAP-DYP koalisyonu 10 gün sürmüştür. 1991 ile 1996 arasında daha çok merkez sağ ile merkez sol partileri arasında koalisyon kurulmuştur (Kara, 2004, s. 225).

1991-2002 yılları arasında kurulan koalisyonlar dönemin siyasi olayları ve seçmen davranışına göre farklı koalisyon modellerine göre kurulmuşlardır. Bu yüzden istikrar açısından her biri farklı farklı tutum sergilemiştir. Bu hükümetlerin olduğu dönemlerde var olan terör olayları, faili meçhul cinayetler, şiddet eylemleri sürekli devam etmiş, kurulan koalisyon hükümetleri bu sorunlarla başa çıkmak için her biri farklı metotlar sergilemiştir (Yılmaz, 2018, s. 137).

1. 1991-1995 DYP-SHP KOALİSYONU

1991 genel seçimleri sonrasında %27 ile DYP birinci parti olmuş, %24 ile ANAP üçüncü ve %20,08 ile SHP üçüncü parti olmuştur. Tek başına hükümeti kurabilecek sayıda yeterli oy alamayan DYP’ye, hükümeti kurma görevini dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal vermiştir. Kendisine yakın oranda oy toplayabilen ikinci parti ANAP ise koalisyona katılmayı istememiştir. Bu durumu dile getiren ANAP

genel başkanı Mesut Yılmaz, daha sonra Özal'a istifasını vermiştir. DYP genel başkanı Süleyman Demirel ise koalisyon için üçüncü alternatif parti olan SHP ile anlaşmış, güvenoyu da alarak hükümeti kurmuştur. 1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal vefat etmiş, yerine seçilecek en yakın cumhurbaşkanı adayı ise koalisyon hükümetini kuran başbakan Süleyman Demirel olarak gözükmektedir. Mecliste cumhurbaşkanı adayları arasında yapılan oylamada en yüksek oyu alan Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etmiş, cumhurbaşkanlığı sıfatını almıştır. Bunun üzerine olağanüstü kongreye giden DYP, yeni genel başkanını yapılan oylamayla Tansu Çiller olarak belirlemiştir. Hükümetin de başına geçen Tansu Çiller yeni kabineyi de belirlemiş, başbakan değişimi sırasında da koalisyon bozulmamıştır. 1991 ile 1993 arasındaki koalisyon dönemi olan DYP-SHP koalisyonu 49. hükümeti kurmuş, Turgut Özal'ın vefatıyla 1993-1995 yılları arasında ise 50. hükümeti kurmuştur (Yılmaz, 2018, s. 66). 49. hükümette devlet bakanlarıyla birlikte DYP'den 21 ve SHP'den 11 bakan görev alırken, 50. hükümette DYP'den 37, SHP'den ise 32 bakan görev almıştır. Bazı bakanlıklarda ise birden fazla bakan görevde kalmıştır. Yaklaşık 27 ay görevde kalan hükümet, bu süre zarfında kabine içerisinde de birçok değişiklik yapmıştır (Kara, 2015a).

Merkez sağ ve merkez sol partilerin kurdukları bu koalisyon 49. ve 50. hükümetin kurulmasında bozulmamışken, çok derin görüş ayrılıklarının yaşanmadığı da söylenebilir. Dönem itibariyle mevcut bir sorun olarak var olan terör olayları açısından koalisyon içindeki partiler birbirleri ile zaman zaman gerginlik yaşamışlardır. SHP'nin Diyarbakır milletvekili, DYP'nin güneydoğu politikalarına karşılık tepki göstermiştir. Hatta bazı demeçlerinde kendisini hükümetin dışında olarak gören bir tutum sergilemiştir (Yılmaz, 2018, s. 66).

O dönem içerisinde gündeme gelen diğer konulardan biri de sosyal devlet ile serbest piyasa ve özelleştirmelere yapılan vurgudur. DYP'nin bu vurgusu SHP tarafından da desteklenmiştir. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin politik ve bürokratik baskılara maruz kalmaması için özerk hale getirilmesi ve ayrı bir statüye kavuşturulması konusu gündeme gelmiştir. Diğer bir konu ise enflasyonla mücadele ve gelir seviyesindeki adaletsizlikleri önleme vurgusudur. Bu iki konuda ortak bir uyum sergilemişlerdir. Fakat YÖK ve üniversitelerin reforma tabi tutulması konusunu SHP, DYP'ye kabul ettirememiştir. Demokratikleşme konusunda her iki parti bu kavramı vurgulasa da demokrasi yolunda hafif adımlar atıldığı söylenebilir. Özellikle Kürt meselesi konusunda SHP'nin biraz daha ürkek davrandığı ifade edilebilir. Bunun sebebinin, DYP'nin ve Cumhurbaşkanı Demirel'in, milliyetçi çizgiye kayması olarak ileri sürülebilir. Demirel'in, Alparslan Türkeş'i övmesi, meclis içerisinde de MHP'nin Kürt meselesiyle ilgili konularda sert çıkması ve DYP'nin bu durumu onaylaması, daha sonradan koalisyon ortaklığında fiili bir "milliyetçi cephe" hissi vermeye başlamıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 385-288).

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmeleri, DYP ve SHP'nin demokratikleşme açısından attığı önemli adımlardan biri olduğu söylenebilir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun yasallaşması ile yurttaşların insan hakları güvencesine sahip olmasını sağlarken, Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmesi ise çalışma haklarını güvence altına almayı hedefleyen bir değişikliktir. Siyasi anlamda demokratikleşme vurgusu yaparken, sosyal ve ekonomik anlamda sosyal refah devleti yönünde adımlar attıkları söylenebilir (Kara, 2004, s. 242).

1993 yılında ise koalisyon ortağı olan SHP'de genel başkan Erdal İnönü, bir sonraki seçimlerde aday olmayacağını açıklayarak partisinden istifa etmiştir. SHP kurultayında seçilen Murat Karayalçın, partinin genel başkanı olmuş ve başbakan yardımcısı olarak göreve başlamıştır. O dönem içerisinde 1981'de siyasi yasaklı olan CHP tekrar siyaset arenasına çıkmış ve SHP içerisinde bazı milletvekilleri de CHP'ye geçmiştir.

1993 yılı içerisinde meydana gelen en önemli olaylardan birisi ise Sivas katliamıdır. Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat Şenlikleri kapsamında yapılan etkinlikte Aziz Nesin'in konuşmaları sonucunda bir grup vatandaşın buna tepki göstermesi ve bu durumun daha da büyümesiyle Aziz Nesin ve arkadaşlarının kaldığı Madımak Oteli ateşe verilmiştir. Bu olay sonrasında koalisyon ortağı olan ve Alevilerden de yüksek bir oy alan SHP'nin etkisiz kalması tepki toplamıştır. SHP açısından güvensizlik ve kırınglık yaratan bu durum daha sonra da 1995'te meydana gelen Gazi Mahallesi'nde yaşanan şiddet olayları ile tırmanışa geçmiştir. Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Gazi Mahallesi'nde kahvehanelerin taranmasıyla gerçekleşen saldırılar sonucunda protesto gösterilerinin başlaması, polislin orantısız güç kullanmasıyla birçok kişinin ölmesine ve yaralanmasına sebep olmuştur. Bu tip şiddet olayları hem koalisyonun etkin

olmamasıyla suçlanarak pasif kalmasına hem de özellikle sol kesimden oy toplayan SHP'nin daha da gerilemesine yol açtığı söylenebilir.

Ekonomik anlamda da kendisini gösteren kriz, kamu açıkları ve dış açığın artmasına, işsizliğin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında Tansu Çiller'in ekonomi politikaları da zayıf kalmıştır. Hem DYP'nin hem de SHP'nin bu olaylar karşısında sorumlu tutulması koalisyonun gücünü zayıflatmıştır. (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 400-403).

DYP-SHP koalisyonu boyunca DYP'nin daha çok özelleştirme yanlısı olduğu görülürken, SHP'nin demokratikleşmeye daha çok önem verdiği söylenebilir. Partilerin kendi ideolojik algılarına göre somut pratiklerini şekillendirdiği ve koalisyon döneminde iki farklı siyasi cenah olmalarına rağmen hükümeti birlikte oluşturdukları, bunun sonucunda da belli başlı krizleri ortaya çıkardıkları söylenebilir (Tutar, 2006, s. 302). Özelleştirme ve demokratikleşme arasındaki vurguların politikalar üzerindeki kararlarında da çelişkilere sebep olduğu ifade edilebilir. Buradan yola çıkarak farklı düşüncelere sahip siyasi oluşumların oluşturduğu koalisyon hükümetlerinde anlaşmaların zorlaştığı ve istikrar açısından belli krizleri oluşturduğu değerlendirilebilir.

Kahraman'a göre (2008, s. 226-227), DYP'nin topladığı desteğin arkasında onun ideolojik tavrından ziyade lider odaklı tutumu ve popülist siyasetinin olduğu ifade edilmektedir. Partinin hareketinin daha çok pragmatik bir tutum takındığı söylenebilir. SHP'nin ise daha çok kimlik ve tanınma politikaları üzerindeki vurgusu, liberal görüşlerinde etkisiyle sivil topluma yönelik bir eğilime önem vermelerine sebep olduğu söylenebilir. Bu pratiklerin savunulmasında tabanın arzularından ziyade aydınların etkisiyle kendi içinde böyle bir dönüşüm geçirdiği ifade edilebilir. Terör olayları ve diğer toplumsal sorunların, böyle bir dönüşümü kendi içlerinde mecbur kılmalarına yönelik bir algıya kapılmalarına yol açtığı söylenebilir. Buna bağlı olarak iki partinin seçmen davranışı üzerindeki etkisinin de daha farklı olduğu söylenebilir.

Çelebi, Toros ve Aras'a göre (1996, s. 82-83), merkez sağ ve merkez sol partilerin hantallaştığı, çözüm üretme noktasında pek fazla ivme gösteremedikleri söylenebilir. Özellikle demokratikleşme konusunda gerçekçi ve köklü çözümler oluşturulmamasının, seçmen üzerinde de etkisinin oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. Hem 1991 hem de 1995 seçimlerinde merkez sağ ve merkez sol partiler arasındaki oy dağılımlarının hemen hemen yakın olmasının ardında yatan sebebin, partiler arasındaki bölünmüşlük ve hizipleşme olduğu ileri sürülebilir. Partilerin de bu noktada mevcut durumu korumaya çalıştığı ve buna bağlı olarak da halktan kopukluğu dikkat çekmektedir. Ekonomik ve siyasal krizlerin toplumsal bunalım yarattığı ve bu durumun oluşmasında koalisyon ortaklarının uzlaşmazlıkları görülebilir. Bu durum da toplumda istikrarsızlığı körüklemektedir.

Böyle durumlarda kararların hızlı alınmasının gerekliliği de önem arz etmektedir. Bu hızı yaratacak olan etkililik ve verimlilik ilkelerinin gerçekleşmesi için de demokratikleşmenin sağlanması gerekmektedir (Çelebi ve diğerleri, 1996, s. 93). Yönetimde etkinliğin zayıf kalmasının arkasında demokratik tutumların yerleşmemesi ifade edilebilir. Bu açıdan DYP ve SHP arasındaki anlaşmazlıklar bu durumun gerçekleşmemesini körükleyerek hükümetin istikrarsızlığına yol açmaktadır. Aynı zamanda iki partinin ideolojik açıdan farklı konumlarda bulunması uzlaşmayı zorlaştırmaktadır.

2. 1995-1996 DYP-CHP KOALİSYONU

CHP'nin siyasi yasağı son bulduktan sonra SHP'nin CHP çatısı altına girmesiyle 1995'te kurultaya gidilmiştir. Bu kurultayda Murat Karayalçın ve Deniz Baykal arasında yapılan oylamada Baykal'ın seçilmesiyle genel başkanlık makamı belirlenmiştir. 1995'te yapılacak olan erken seçim ile Tansu Çiler, Demirel'den hükümeti kurma görevini almış, Deniz Baykal ile görüşmelere başlamıştır (Akşin, 2014, s. 168). Tansu Çiller başbakanlığında kurulan hükümette DYP'den 18, CHP'den 8 ve bağımsız 3 bakan görev almış, 1995-1996 arası dönemde 54 gün görevde kalmışlardır (Kara, 2015a).

1995 seçimlerinde %21 ile RP birinci, ardından ANAP %19,7 ile ikinci parti olarak çıkmıştır. 1995 öncesinde yapılan yerel seçimlerde de RP'nin çok güçlü propagandalar yapması, aynı zamanda diğer büyük partilerin halka yarar sağlayacak toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin de eksik kalması, RP'nin 1995 seçimlerinde birinci parti olarak seçimi kazanmasına yol açtığı söylenebilir.

Aynı zamanda SHP'nin CHP ile birleşmesiyle bu seçimde güçlü çıkacaklarını düşünürken, %10,7 ile barajı kıl payı geçmişlerdir. DSP'nin, %19 oy almasıyla CHP'nin de önüne geçmesi ise parti içerisinde çok etkisi yaratmıştır. Seçim öncesi koalisyon hükümeti kuran DYP ve CHP, Baykal'ın da erken seçimi istemesi sonucunda RP'nin birinci parti olması ve kendi partisinin de barajı kıl payı geçmesiyle ağır yenilgiye uğramıştır.

5 ay süren DYP-CHP koalisyon hükümeti döneminde meydana gelen gelişmelerden birisi AB ile gümrük birliği anlaşmasının imzalanmasıdır. Çiller ve Baykal, bunu Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik görüşmelerinin başlangıcı olarak görmeleri, aynı zamanda seçimlerde de avantaj sağlayacağını düşündükleri söylenebilir (Akşin, 2014, s. 168).

DYP-SHP ve DYP-CHP koalisyonlarıyla Çiller'in, demokrasi ve ekonomi alanlarında başarılı olamadığı söylenebilir. 1991 seçimlerinde DYP'nin aldığı oy oranı ile 1995 seçimlerinde aldığı oy oranı arasında %30'luk bir azalma vardır. Bu dönem içerisinde halkın ekonomik sıkıntısı devam etmiştir. Oy oranının %30 azalmasında bu durumların etkisinin olduğu söylenebilir (Çavuşoğlu, 2014, s. 32).

Bu düşüşe yol açan etkenlerin başında ekonomi gelmektedir. 1994'te patlak veren ekonomik krizin çözümü için Çiller, özelleştirme politikalarını devreye soksa da Anayasa Mahkemesi tarafından bazı uygulamalar iptal edilmiştir. Böylece sermayenin ülkeden çıkışı söz konusu olmuş ve doların değeri artmıştır. Çiller bu konuda ekonomik bir dizi önlemler alarak IMF (Uluslararası Para Fonu) ile anlaşmıştır (BBC, 2018). "Acı Reçete" olarak adlandırdığı ekonomik önlemlerle enflasyonu düşürmeyi ve Türk lirasına değer kazandırmayı hedeflemektedir. Fakat önlemler, ekonomik krizin etkilerini biraz dindirirse de yaklaşık 500 bin kişi işsiz kalmış ve ekonomik istikrarsızlıktan dolayı sonraki seçimlerde hükümet düşürülmüştür. Önlemlerin köklü olmamasından ve hazırlanan planın hükümet tarafından uygulanamamasından ötürü krizin ağır sonuçları toplumu etkilemiştir (Yıldırım, 2015).

Bu dönemde önemli bir diğer unsur ise siyasal İslam'ın yükselişidir. Merkez sağ ve merkez solun giderek parçalanması seçmenleri farklı siyasal oluşumlarda toplamaktadır. Bu durumun 28 Şubat sürecinin önünü açtığı söylenebilir. Merkez sağ ve merkez solun güçlü bir birliktelikle seçimlere gidememesi, RP'nin yükselişine ivme kazandırmıştır. Mevcut ekonomik kriz ve siyasal bunalımda merkez sağ ve merkez solun koalisyon kurması için güçlü bir birlikteliğe ihtiyaç duydukları söylenebilir. Böyle bir birliktelik yerine kişisel çıkarların ön planda olması, yönetimin istikrarsızlığını devam ettirdiği ifade edilebilir. Mevcut tabloda seçmenlerin RP'ye kaymasının arkasında yatan bir sebebin de bu olduğu söylenebilir (Bölügiray, 1999, s. 38).

1995 seçimlerinden sonra ortaya çıkan manzara, tekrardan koalisyon hükümeti kurulmasına yol açmıştır. Seçimlerden birinci çıkan RP koalisyon için ortak bulamamıştır. Seçim öncesinde ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz ve DYP genel başkanı Tansu Çiller, RP ile koalisyon yapmak istemediklerini açıklamışlardır. ANAP ve DYP'nin kendi aralarında anlaşacağı beklenirken Mesut Yılmaz, Tansu Çiller için birtakım eleştirilerde bulunmaya başlamıştır. RP ile ANAP arasında yakınlaşma ihtimali gündeme gelirken, ordunun baskısı ve Türkiye'nin en büyük ve en önemli sermaye sahiplerinin olduğu Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD)'nin başkanı Cem Boyner'in gazetelerdeki RP karşıtı demeçleriyle ANAP, tekrardan DYP ile koalisyon görüşmelerine başlamıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 424).

Merkez sağ ve merkez sol partiler hem 1995 seçimi öncesinde hem de sonrasında koalisyon hükümeti yönetimlerinde uyumsuzluk yarattıkları ileri sürülebilir. Fakat her iki partinin de özelleştirme konusunda hemfikir oldukları söylenebilir (Özbudun, 2003, s. 127). Bu noktada merkez solun tutumunda kendini dönüştürme ihtiyacının etkili olduğu ifade edilebilir. Onun dışında mevcut siyasal kültürün bu dönemde kişisel hırs ve liderlik yaratma stratejisinin ortaya çıkması, diğer politika alanlarında da tezatlık yaratarak istikrarı gölgelemektedir.

3. 1996 ANAP-DYP KOALİSYONU

1996 yılı içerisinde 4 ay varlık gösteren ANAP ile DYP arasındaki koalisyon Mesut Yılmaz başkanlığında kurulmuştur. Kurulan kabinede ANAP'tan 17, DYP'den 16 bakan görev almış ve hükümet 3 ay süreyle ayakta kalabilmiştir (Kara, 2015b; Çelik ve Çetiner, 2015).

Kurulan bu koalisyonda çatışmanın azaltılması ve uyumun gerçekleştirilmesi beklenirken, Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller arasındaki çekişmelerin artmasıyla gerginlik tırmanmaya başlamıştır. Bu gerginliğin sebeplerinden biri, Çiller'in örtülü ödenekten 500 milyar harcaması ve TEDAŞ ihalesi kapsamında yolsuzluğun, RP tarafından gündeme getirilmesidir. Mecliste RP ve DSP bu skandalların üstüne giderken, Başbakan Mesut Yılmaz'ın Çiller'i korumamasının dikkat çekici olduğu söylenebilir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 424). Hatta ANAP milletvekilleri de bu yolsuzluk soruşturmalarının açılması için mecliste oy kullanmışlardır. Daha sonra RP, ANAP ve DYP'nin kurduğu koalisyonun güvenoyunda salt çoğunluğu sağlamadıkları için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur.

RP, kendi önünün kesilerek DYP ve ANAP'ın koalisyon kurmasına karşılık, yolsuzluk iddialarını ve güvenoyu krizini gündeme getirdiği söylenebilir. Daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından güvenoyunun iptal edilmesi ANAP-DYP arasındaki koalisyonu sonlandırmıştır. Daha sonra Çiller, Erbakan ile yakınlaşma göstermiş, Erbakan da koalisyon ortağı olmak için Çiller'in yolsuzluk davasının üstünü kapatmıştır. Daha sonra Çiller ise Erbakan'ın malvarlığı ile ilgili iddialarının üstünü kamuoyunda kapatmıştır (Uyar, 2015).

Merkez sağ olan iki parti arasındaki uyumsuzluğun gözle görülür olduğu söylenebilir. Refah Partisi'ne karşı uzak duran DYP genel başkanı Tansu Çiller'in Türkiye'de laik kadın imajı vermesi, kendini aklamak için RP ile bir "zaruri evlilik" yapacağını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında bir sonraki kurulacak olan RP-DYP (REFAHYOL) hükümeti ile memlekette ortaya çıkan gerilimlerin Çiller tarafından pek umursanmayacağına işaretlerinin verildiği söylenebilir (Kara, 2004, s. 280).

Merkez sol partilerde ise seçim sonucu hezimet yaratmış ve parti içinde ayrılıklar gerçekleşmiştir. SHP ve CHP'nin birleşimi merkez sol için beklenen kazanımı gerçekleştirilmemiştir. Bu durumda SHP ve CHP kökenliler arasında tartışmalar yaşanmıştır. DSP'de ise seçimlerden sonra ANAP-DYP koalisyonunun uyguladığı "özelleştirme politikaları" ve "laikliğe saygı" tutumları üzerine dışarıdan verdikleri destek konusunda ikilikler çıkmıştır. Kısacası 1995 seçim sonuçlarının ve merkez sağın kendi içerisinde koalisyon hükümeti kurmasının, merkez sol partiler içerisinde krize neden olduğu söylenebilir (Bila, 1999, s. 408).

4 ay süren bu koalisyon döneminde koalisyon içindeki partilerin sürekli birbirlerini suçlamalarına karşılık, koalisyon dışındaki RP'nin genel başkanı Erbakan'ın bir yandan Çiller'i bir yandan da Mesut Yılmaz'ı akladığı söylenebilir. Daha sonra kurulacak DYP- RP koalisyonunda Çiller için suç duyurusunda bulunan RP milletvekili, koalisyon ortağı olduktan sonra Çiller başbakanlığında başbakan yardımcılığı yapmıştır. Böylece karşılıklı aklamaların olduğu 53. hükümetin temiz bir siyaset yürütmesinin de pek fazla mümkün olmadığı çıkarımında bulunulabilir (Akın, 2012).

Genel olarak ortaya çıkan bölünmüşlük ve parçalanmaların yarattığı sonuçlardan biri de tek başına iktidarın çıkamamasıdır. Aynı durum merkez sağ için de geçerlidir. Bu durumun ilginç örneğini ise ANAP-DYP koalisyonunun oluşturduğu söylenebilir. İki merkez sağ partinin ideolojik olarak aynı tarafta bulunsalar bile çok ufak farklılıklardan ötürü bölündüğü, koalisyon hükümeti kurmaları durumunda dahi anlayamadıkları söylenebilir. Aynı şekilde 1996 yılının ortalarında kurulan RP-DYP koalisyonu da örnek olarak ifade edilebilir. Siyaseti taşra temelinde yürüten DYP ile İslami temelde hareket eden RP arasında da koalisyon hükümeti kurularak bölünmüşlük ve parçalanmışlığın merkezde birleşmesi beklenmektedir (Kahraman, 2008, s.229). Buradan yola çıkarak koalisyon ortaklarının aynı ideolojik tarafta bulunsalar bile güvensizlik ve kişisel çıkarların ön planda olmasıyla beklenen uyumu gerçekleştiremedikleri ileri sürülebilir. Böylece hem yönetimde etkinlik hem de ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yol kat etmekte zorlandıkları ifade edilebilir.

Aynı zamanda koalisyonların kısa dönemli olması ve yönetimin belirsizliği, ekonomiyi de etkilemektedir. Özellikle 1994 sonrasında patlak veren ekonomik kriz, 1996'da siyasi belirsizlikten ötürü reel faizin yükselmesine yol açmıştır. Aynı zamanda faizlerle getiri sağlanan dış kaynakların ödemesi de iç borçlanmayı ortaya çıkarmıştır. Böylece faiz oranları artarak enflasyonun da üzerinde bir değere çıkmıştır. Böylece daha fazla paranın dışarı çıkması gerçekleşmektedir. Bu durumun, koalisyon hükümetinin ekonomik istikrarı sağlamada halk nezdinde güvensizliğe sebep olduğu ifade edilebilir (Süslü, 2001).

4. 1996-1997 RP – DYP KOALİSYONU

Anayasa Mahkemesi tarafından güvenoyunun iptaliyle Haziran 1996'da ANAP-DYP koalisyonu son bulmuştur. Böylece 54. hükümetin kurulması için Çiller ve Erbakan aralarında anlaşmış ve dönüşümlü başbakanlık konusunda hemfikir olmuşlardır. Kurulan koalisyon hükümetinde DYP ve RP'den de eşit sayıda toplam 36 bakan güven oylamasından sonra göreve gelmiştir (Kara, 2015b). RP-DYP koalisyon hükümeti ve kabine üyeleri 1 yıl görevde kalabilmiştir (Çelik ve Çetiner, 2015). Necmettin Erbakan başbakanlığında hükümet kurulmuş, daha sonra siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla birlikte 1997'de son bulmuştur.

Bu koalisyon döneminde yapılan ilk Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısıyla terör olayları yüzünden boşaltılan köylere geri dönüş projesi Erbakan tarafından önerilmiştir. Daha sonra Kürt meselesi ile ilgili RP Van milletvekilinin Türk askerlerinin kaçırılması olayı ile ilgili konuşması gerçekleşmiş, ardından GAP TV kanalı üzerinden de günde bir-iki saat Kürtçe yayın yapılması kararlaştırılmıştır. Hükümet, ilk yıllarında Kürt meselesi konusunda PKK ile masaya oturup çözüm için çare aramaya yeltense de cumhurbaşkanı Demirel tarafından uyarılmış, ardından Erbakan da bu durumdan geri adım atmış ve Demirel'in uyarısını onaylamıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 425).

Erbakan başbakanlığında gerçekleşen önemli bir hareket de dış politikada kendini göstermiştir. Müslüman devletlerle yapılan ittifak ve ortak pazar kurulması çabası 1996'da sonuçlanmıştır. İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya ile birlikte Türkiye'nin de içinde bulunduğu M-8 grubu daha sonra Mısır'ın itirazı üzerine adı "*developing*" (gelişme) anlamına gelen *Developing 8* (Gelişen Ülke 8) olarak değiştirilmiştir. İlk zirvesini 1997'de İstanbul'da yapmıştır (Akşin, 2014, s. 171).

RP-DYP koalisyonu dönemi içerisinde Türkiye'de iki önemli olay meydana gelmiştir. Bu olaylardan birisi 3 Kasım 1996'da yaşanan Susurluk kazası, diğeri ise 1997'de meydana gelen 28 Şubat sürecidir.

Balıkesir'in Susurluk ilçesinde 3 Kasım günü Mercedes markalı otomobilin bir kamyona çarpması sonucu meydana gelen kazada üç kişi ölmüş, bir kişi yaralı olarak çıkmıştır. Otomobilin içerisinde Türkiye İşçi Partisi'ne mensup yedi öğrencinin öldürülmesinden, Milliyet yazarı Abdi İpecki'nin öldürülmesinden, Papa'yı yaralayan Mehmet Ali Ağca'nın hapisshaneden kaçırılmasından sorumlu ve uyuşturucu kaçakçılığında aranan Abdullah Çatlı bulunmaktadır. Aynı zamanda Urfa'daki Bucak aşiretinin reisi ve milletvekili Sedat Edip Bucak, emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ ve Gonca Us adında bir manken de otomobilin içindeydi. Bucak aşiret reisinin yaralı olarak kurtulduğu ve diğerlerinin öldüğü bu kazanın ortaya çıkmasıyla birlikte birtakım gizli işlerin de olduğu anlaşılmıştır. Hükümetin de bu işin içinde olduğu daha sonra ortaya çıkmış, ardından İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra açılan davalarla bazı kişiler mahkum olsa da işin aslının tam manasıyla aydınlanamadığı söylenebilir. Susurluk'ta yaşanan kaza sonrasında hükümet-mafya ilişkisi ortaya çıkmış fakat hükümet bu olayı küçümsemiştir. Ortaya çıkan bu kirli ilişkinin de Erbakan-Çiller hükümetinin düşmesine etken olduğu söylenebilir.

Hükümet – mafya ilişkilerinin bu şekilde ortaya çıkması, toplum nezdinde de tepki oluşturmuştur. Bu tip karanlık işlerin meydana gelmesi, bu tip olayların da bir türlü aydınlanamaması, yolsuzluklar gibi etkenler sayesinde toplumsal kampanya başlatılmıştır. "Sürekli ışık için bir dakika karanlık" kampanyası ile akşamın belli saatlerinde insanların bir dakikalığına ışıklarını kapattığı bu kampanya etkili olmuş ve bir ay sürmüştür (Akşin, 2014, s. 172). Bu tip bir kampanyanın RP'yi etkileyebileceğini düşünen Erbakan da bu kampanyaya destek vermemiş, bazı açıklamaları ile bu kampanyayı hafife almıştır. Aynı şekilde Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın da kampanyayı önemsiz görmesi ile toplumun belli bir kesiminde rahatsızlık uyandırdığı söylenebilir.

Daha sonra Ocak 1997'de Erbakan'ın tarikat ve cemaat liderlerine yemek vermesi de birçok eleştiri toplamıştır. Bu durum eleştirilmekle birlikte medyanın da gerginliği tırmandıracak şekilde haber yaptığı ve olayları yorumladığı söylenebilir. Ardından gerçekleşen Ankara'nın Sincan ilçesindeki "Kudüs Gecesi" etkinliğinde belediye başkanının "Laiklere zorla şeriatı enjekte edeceğiz" sözleri de çok fazla tepki toplamış, buna karşılık 3 Şubat gününde tankların Sincan caddelerinden geçmesiyle ordu, RP'ye darbe mesajını vermiştir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 428-430).

Koalisyon döneminde gerçekleşen diğer önemli olaylardan biri ise 28 Şubat 1997’de MGK kurulunda gerçekleşen toplantıdaki 18 maddelik karardır. Bu kararın, ordu ile Refah Partisi arasındaki gerginliğin hat safhada olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ordunun hükümeti uarması anlamında yapılan darbe niteliğinde bir hareket olduğu ifade edilebilir. Bu kararlar üzerinde laiklik vurgusu yapılmıştır. Tarikatlara bağlı okulların denetlenmesi, Tevhid-i Tedrisat’ın uygulanması, orduyu din düşmanı olarak gösteren medyanın kontrol altına alınması gibi kararlar hükümetin önüne sunulmuştur. Ordunun fiili olarak silahlı müdahale ihtimalini göz önünde bulundurarak imzalamak zorunda kalan hükümet, bu kararlara karşı çıkamamıştır. Böylece ordunun denetimi altında hükümetin faaliyet gösterebildiği bir ortamın oluştuğu söylenebilir.

28 Şubat süreciyle birlikte ordu tarafından milli güvenlik vurgusu yapılmış, kamusal alanda İslami değerlerin tasfiye edilmesi çabaları hız kazanmıştır. Bu durumdan toplumsal alanda daha çok dindar/muhafazakar kesimler etkilenmiş, dindar olarak nitelendirilen dernek ve vakıflar baskı altına alınmış, başörtü yasağıyla birlikte işten atılmalar da gerçekleşmiştir (Tunahan, 2015, s. 29-34).

Bu süreç içerisinde ordunun faaliyetleri hız kazanmıştır. Genel Kurmay Başkanlığı İç Güvenlik Daire Başkanlığı tarafından medyada brifing verilmiş, sivil toplum kuruluşlarına ve bürokrasiye bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır. Çaba harcadıkları bu durumun maksadının, toplumsal anlamda bir destek ile bu sürecin yürütüldüğü hissini verilmesi ve hükümetin köşeye sıkıştırılması olduğu söylenebilir.

28 Şubat sürecini hazırlayan en önemli etkenin, Türkiye’de siyasal İslam’ın zamanla yükselişi ve ordunun “irtica” olarak adlandırdığı bu durumu laikliğe ve diğer Kemalist değerlere tehdit olarak görmesi olduğu ileri sürülebilir. 1980’lerin ikinci yarısından itibaren görünürlük kazanmaya başlayan “yeni Müslüman aydınlar” ve muhafazakar çevreler, önemli değişimlere sebep olmuştur. Bazı cemaatlerin kültürel anlamda da faaliyet göstermeleri, özellikle batılı-laik kentli kesimi tedirgin ettikleri, modern yaşam tarzları üzerinde de bu durumu risk olarak algıladıkları söylenebilir. Bu tip çevreler de siyasal İslam’a karşı tepkilerini dile getirmiş, ordu ise 28 Şubat’ta kendi tabiri ile “demokrasiye balans ayarı” yaptığını ifade etmiştir. Daha ileriki zamanlarda siyasal İslam, Türkiye’de son bulmayarak kendi içerisinde daha yeni siyasetçi zümresi çıkaracağı ve radikallikten sıyrılacağı ifade edilebilir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 431-433).

28 Şubat kararlarının ardından RP-DYP hükümetinin sıkıntılı bir yola girdiği söylenebilir. İrtica tehditlerinin ardından Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından RP’ye kapatma davası açılmıştır. Böyle bir durumdan sonra da koalisyondaki dönüşümlü başbakanlık anlaşması gereği Erbakan görevi Tansu Çiller’e vermek için cumhurbaşkanı Demirel’e istifasını sunmuştur. Fakat Demirel hükümeti kurma görevini Tansu Çiller’e değil, Mesut Yılmaz’a vermiştir. Haziran 1997’de ise RP-DYP koalisyonu son bulmuştur (Dünya Bülteni, 2012).

28 Şubat döneminin ekonomik açıdan maliyeti de çok fazla olmuştur. 1994 kriziyle birlikte çoğu bankanın iflas ederek tasfiye sürecinin başlamasıyla birçok banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)’na devredilmiştir. Fona devredilen bankaların sayısı 28 Şubat’tan sonra hızlanmış ve bu süreçte 20’yi aşkın bankanın TMSF’ye devri gerçekleşmiştir. Bu durumda 17,3 milyar dolar zarar edinilmiştir (Kızıltaş, 2015, s. 88-90). Aynı zamanda doların ciddi anlamda değer kazanması ile ithalatın maliyeti artmış, özel sektörün dış borçlanması ciddi yük altına girmiştir. 1994 krizinden sonra alınan birtakım önlemlerle enflasyon yavaşça düşmeye başlarken 28 Şubat döneminden sonra tekrar yükselmiş, buna bağlı olarak işsizlik de yaklaşık 1 milyon 550 bin kişiye ulaşmıştır (Çelikel, 2018).

1994 krizinden bu yana 28 Şubat 1997 tarihine kadar ekonominin koalisyon hükümetleri arasında diğerlerine nazaran daha iyi olduğu fakat 28 Şubat’tan sonra daha da dibe battığı söylenebilir. Bu durumun sorumlusu olarak RP-DYP koalisyon hükümeti görülse de siyasilerin dışında ordu etkeninin de bunda payı olduğu söylenebilir. Ordunun dolaylı yoldan sorumluluğunda aracı olan unsurun muhalefet partileri olduğu ifade edilebilir. Muhalefet partilerinin bu durumda sessiz kalması ve ordunun sürece dahil olmasını beklemesi, ekonomik ve siyasi istikrarsızlığı arttırmaktadır (Özsağır, 2013, s. 766). Kısacası sadece koalisyon hükümetlerinin yanlış tutumlarından dolayı değil, Türkiye’de 1990’lı yıllarda hakim olan siyasi kültürün; saygının ve demokrasinin kurumsallaşamamasından kaynaklı bir algının yer etmesi olarak ifade edilebilir. Muhalefet partileri de dahil, tüm siyasilerin yönetimde etkinliğin ve istikrarın sağlanması için birlikte hareket etme gibi bir kaygıyı taşımamaları, ordunun vesayetini

hızlandırarak siyaseti işlevsiz hale getirmelerine yol açmaktadır. Bu durumda mevcut ekonomik sorunların arkasındaki sorumluların sadece koalisyon hükümetleri değil, istikrarı sağlama noktasında sessiz kalan veya anti-demokratik tutumlara başvuran diğer erklerin de olduğu söylenebilir.

RP-DYP koalisyonunun siyasi itibarının sarsılmasındaki etkenlerden biri de toplumun iki parti liderlerinin tutumları olarak ifade edilebilir. Hükümetin kurulmasından önce Erbakan ve Çiller'in birbirlerine sert ithamda bulunmaları, kişisel çıkarları için birbirlerine olan güvenlerini yok saydıkları ifade edilebilir. Fakat koalisyon hükümeti kurmaları halinde birbirleriyle anlaşmak zorunda kalan iki liderin geçmişteki sert gerilimlerinin aksine uyum göstermeye çalıştıkları söylenebilir. Fakat toplumda bu gerilimlerin ve sonrasında koalisyon partilerinin gösterdikleri uyum çabalarının güven tazelemek için yeterli olmadığı ifade edilebilir. Liderlerin kişisel çıkarları ve buna bağlı husumetlerinin toplumda siyasete olan güveni sarsacağından dolayı ortaya çıkan yönetimlerin meşruiyeti de pek bir anlam ifade etmeyecektir. Böyle bir durumda siyasetin toplumdan kopukluğu gözle görüldüğü gibi koalisyon hükümetinin de bu durumu hızlandırdığı ileri sürülebilir (Yavaşca, 2018, s. 71).

Hem 28 Şubat'ın yaşanmasıyla demokrasinin zedelenmesi hem de ekonomik açıdan maliyetlerin artması, toplumun siyasi ve ekonomik istikrarsızlığını tırmamış; sadece koalisyon hükümetleri değil, mevcut kurumlara olan güvenin sarsılmasına da yol açmıştır. Yönetimde etkinliğin RP-DYP koalisyon hükümeti döneminde önceki koalisyon hükümetlerine nazaran daha çok gerilediği ve bu gerilemede ordunun tutumunun da sebep olduğu ifade edilebilir. Mevcut siyasi olumsuzlukların ekonomiye de yansarak toplumsal bunalıma sebep olduğu söylenebilir.

5. 1997-1999 ANAP-DSP-DTP KOALİSYONU

Demirel, hükümeti kurma görevini ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz'a vermesiyle Yılmaz, partiler arası görüşmelere başlamış, DSP ve DTP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Bunun sonucunda güvenoyu alarak ANAP-DSP-DTP koalisyonu göreve başlamıştır. DSP'li Bülent Ecevit ve DTP'li İsmet Sezgin başbakan yardımcısı, Mesut Yılmaz ise başbakan olmuştur (Yılmaz, 2018, s. 101). Yılmaz'ın kabinesinde ANAP'tan 20, DSP'den 11 DTP'den ise 5 bakan görev alırken, bağımsız Yalım Erez de Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nda görev almıştır. DTP genel başkanı Hüsmattin Cindoruk ise kendi isteğiyle görev almamıştır (Gzt, t.y.). 1997 yılında kurulan bu koalisyon hükümeti ise 18 ay görevde kalabilmiştir (Çelik ve Çetiner, 2015).

ANAP-DSP-DTP (ANASOL-D) koalisyonu kurulduktan sonra meclis içerisinde muhalefet olan CHP, hükümete dışardan destek vermiştir. Bu destekte yapıcı olmaya çalışmış, araştırılması gereken bazı konular hakkında hükümete baskı yapmıştır. CHP'li Deniz Baykal, RP-DYP hükümeti zamanında çıkarılan 'sekiz yıllık eğitim projesi'ni uygulamaya koymak ve Susurluk kazasını aydınlatmak için Yılmaz'a baskı yapmıştır. CHP, Yılmaz hükümetine bazı konularda destek verirken bazı konularda da çok keskin muhalefet ettiği söylenebilir.

1997 yılında MGK, siyasal İslamcı hareketleri tehdit kapsamına alacak birtakım çalışmalar hazırlamış, bu hareketlerin varlığının tehdidi ise ülke politikası haline gelmiştir. Aynı zamanda ordu, 28 Şubat kararlarının gerekirse tekrar uygulanabileceğini ifade ederek, hükümeti bu adımları atması adına uyardığı söylenebilir. Daha sonra 1998'de Refah Partisi'nin kapatılmasının ve sekiz yıllık eğitimin yasalaşmasının 28 Şubat kararları için önem ifade ettiği söylenebilir. O dönem içerisinde MGK aylık toplantılarında irtica ile mücadele için çalışmalarına kesintisiz devam etmiştir. Hatta bu çalışmalar için Batı Çalışma Kurulu adlı komite kurulmuş, kamu kesimindeki irticai hareketlerle mücadele edilmiş, türban yasağı da uygulanmıştır (Kara, 2004, s. 351-356; Akşin, 2014, s.175). Bu kurulun yasa dışı olarak kurulduğu söylenebilir. 28 Şubat'ta Erbakan tarafından imzalanan kararların uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesi adına kurulmuş, ardından Başbakanlık Tabip Kurulu'na dönüştürülmüştür (T24, 2012).

Bu dönemdeki koalisyon hükümetinin görevlerinin, 28 Şubat kararlarının uygulanması ve rejimi kurtarmak için hızlı önlemlerin alınması ile geçtiği söylenebilir. Zaman içinde Mesut Yılmaz, dışardan destek veren Deniz Baykal ile bir zirve yapmış, erken seçim tarihini 1999 Nisan'ı olarak belirlemişlerdir. Daha sonra bu konuyu Demirel'e danışmışlardır. Koalisyon ortakları ise yapılan koalisyon protokolü üzerine bir başka protokolün olamayacağını ifade ederek tepki göstermişlerdir. Hatta DSP, ANAP'ın CHP etkisinde olduğunu düşünmektedir (Kara, 2004, s. 356-361). Yapılan bu protokollerden somut bir

sonucun çıkmadığı söylenebilir. Yılmaz, protokollerle Baykal'ın hükümete destek vermesini beklerken Baykal'ın isteğine göre hükümeti kendi tarafına çektiğine yönelik bir tutum sergilediğini ifade etmektedir. Baykal ise Yılmaz'ın oy kaybetmek istemediği için kendisini yanına çekerek iktidarından yararlanmayı öne sürdüğünü ifade etmektedir (Hürriyet, 1998). Protokollerin daha çok oy hesaplaşmasına döndüğü, yapıcı bir siyasi nitelik sağlanmasından çok siyasilerin aralarındaki çıkarların uzlaşmazlığını ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu durumda liderlerin, siyasetin sorunlara olan çözümlerinde işlevini tekrar kazandırması yerine siyaseti kişisel isteklerin ve kazançların hesaplamalarını yaptıkları bir duruma dönüştürdükleri ileri sürülebilir.

1998 yılında bu hükümet döneminde meydana gelen olaylardan biri Alaaddin Çakıcı'nın Fransa'da yakalanmasıdır. Çakıcı'nın yakalanmasının ardından ANAP'lı devlet bakanı ile telefon görüşmelerinin ortaya çıkması, Türkbank ihalesi konusundaki konuşmalarda Çakıcı'nın, iş adamı Korkmaz Yiğit ile ANAP'ı itham etmesi gibi nedenler ANAP'ı zor durumda bırakmıştır (Yılmaz, 2018, s. 102).

Türkbank adlı bankanın açık arttırma ile ihaleye çıkarılması sonucunda iş adamı Korkmaz Yiğit, ihaleyi almak için, Alaaddin Çakıcı'yla temas kurmuştur. Çakıcı ile ortaklık yapan Yiğit, Çakıcı'nın ihaleye katılanların ismini öğrenerek onları tehdit etmesi sonucu ihaleyi kazanmıştır. İhaleden 6 saat sonra emniyet tarafından ses kaydının bulunduğu kaset CHP milletvekiline gönderilmiş ve bu skandal gündeme oturmuş, 5 ay sonra ise kasetteki ses kaydı kamuoyuna ulaşmıştır (Günday, 2016). Kaset ortaya çıktıktan sonra Mesut Yılmaz'ın da bu işte bağlantısının olduğu ortaya çıkmış ve bu durum, hükümetin düşürülmesine sebep olmuştur. Türkbank ihalesi sonucunda hükümet hakkında meclise verilen gensoru ile Mesut Yılmaz hükümeti düşürülmüştür. Bunun sonucunda Demirel, hükümeti kurma görevini bağımsız milletvekili Yalım Erez'e vererek sürpriz yapsa da, uzlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine DYP ve ANAP'ın dışardan destek vermesi sayesinde 1999'un Ocak ayında Ecevit başkanlığında azınlık hükümeti göreve gelmiştir. 1999 Nisan seçimlerine kadar 3 ay görevde bulunmuştur.

Azınlık hükümeti döneminde yaşanan en önemli gelişmenin PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması olduğu söylenebilir. ANASOL – D koalisyonu zamanında Suriye ve Türkiye arasındaki gerginliğin hat safhaya çıkması sonucunda PKK lideri Abdullah Öcalan, Suriye'den Kenya'ya kaçmıştır. 1999 Şubat'ında Ecevit hükümeti zamanında Öcalan, CIA yardımı ile Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmiştir. Bu başarı, Ecevit'in imajının kamuoyunda sağlamlaştırıldığı şeklinde ifade edilebilir. İki ay sonra yapılan seçimlerde de bu durumun meyvesi toplanmış, siyasi zafer elde edilmiştir.

Yaşanan bu durumdan sonra medyada ortaya çıkmaya başlayan popüler milliyetçilik ile birlikte aynı zamanda MHP'nin de istifade ettiği söylenebilir. Fakat medyada MHP'yi yok sayan yayın politikaları izlemelerine rağmen, 1999 genel seçimlerinde %22 oranla DSP başarı kazanırken, ardından gelen %17 oy oranı ile MHP ikinci parti olarak seçilmiştir. Mesut Yılmaz'ın Türkbank skandalından sonra bu davanın üstüne giderek temiz siyaset izlemeye çalışan Baykal'ın CHP'si ise cumhuriyet tarihinde ilk defa baraj altında kalarak meclise girememiştir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 440-446). Mevcut sorunlar çerçevesinde ortaya konulan çözüm önerileri etrafında gelişmesi beklenen siyasetin bu koalisyon döneminde oluşmadığı, özellikle merkez sağ açısından krize neden olabilecek kirli siyasetin meydana geldiği söylenebilir. Bu durum 1999 seçimlerine yansarak ANAP'ı dördüncü parti haline getirse de bir sonraki koalisyon hükümetinde koalisyon ortağı olarak hükümete dahil olabilmektedir.

Medya ve ordu ikilisi, MHP'nin yeni kurulacak hükümet için koalisyonda yer almasını istemezken koalisyon için anlaşan partiler arasında yine de yerini almıştır. Aynı zamanda bu süreç içerisinde MHP oldukça törpülenmiş, Atatürk milliyetçiliği etrafında birleşmiş ve sert görünümünden uzaklaşmıştır.

Diğer bir değerlendirme de merkez sağ oylarının azalması yönündedir. Özellikle ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz'ın skandallara karışması ve DYP'nin de pasif kalması ile merkez sağ oylarının aşırı sağa doğru kaydığı ifade edilebilir. Ülkenin kaynaklarını dağıttıkları eleştirileri ve yolsuzluk ilişkileri ile anılan merkez sağ politikacılarının, halkın içinden geldiklerini iddia eden söylemlerini kaybederek burjuva partileri olarak kaldıkları ifade edilebilir (Kara, 2004, s. 380). 1999 seçimlerinde merkez sağ olan ANAP'ın %13,22 ve DYP'nin %12,01 oy oranlarına sahip olmasına karşılık aşırı sağ olarak nitelendirilen Fazilet Partisi (FP)'nin ise %15,41 oy oranına sahip olması bu durumun bir göstergesidir (Habertürk, t.y.).

Bu koalisyon hükümeti döneminde yaşanan gelişmelerin 1999 seçimlerinde etkisini gösterdiği söylenebilir. Yaşanan olayların ANAP'ın oylarını düşürmesine, milliyetçiliğin giderek yükselmesiyle MHP ve DSP'nin oylarının artmasına yol açmıştır (Alpkaya, 1999). Bu dönemde mevcut siyasi ve ekonomik sorunların konuşulmadığı daha çok milliyetçi tavrın etkili olduğu söylenebilir. Vaat ve çözüm önerisi sunan partilerin aksine bu tip konularda sessiz kalan partilerin yükseldiği söylenebilir. Bu noktada siyasetin işlevinin gerilediği ifade edilebilir.

6. 1999-2002 DSP-ANAP-MHP KOALİSYONU

Seçimi kazanan DSP, koalisyon görüşmeleri için MHP ile toplantı gerçekleştirmiştir. Birinin sol diğerinin ise milliyetçi bir parti olmasıyla kamuoyunda uzlaşamayacakları yönünde bir algıyı oluşturdukları söylenebilir. MHP'nin bu noktada ideolojik bir dava partisi olan konumundan biraz daha sıyrıldığı ve ılımlı görünüm vermeye çalıştığı ifade edilebilir. Ecevit ise ikili koalisyon seçeneği yerine üçlü koalisyonla daha sıcak bakmaktadır. Daha sonra ANAP ile anlaşarak DSP-ANAP-MHP tarafından Mayıs 1999'da koalisyon hükümeti kurulmuştur (Aydın ve Taşkın,2004:447). ANAP lideri Mesut Yılmaz ise Türkbank ihalesindeki skandalı dolaylı Yüce Divan'da yargılanmıştır. Bu yüzden de başbakan yardımcılığı veya bakanlık alamamıştır (Kara, 2004, s. 406). 1999'da kurulan DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti 3,5 yıl görev süresiyle kabinenin en uzun görev aldığı koalisyon hükümetidir (Çelik ve Çetiner, 2015). Kabinede DSP'den 17, ANAP'tan 12, MHP'den 8 ve dışarıdan farklı zamanlarda atanan 4 bakan görev almıştır. Siyasi istikrarsızlıktan dolayı kabine, yapılan atamalarla yaklaşık 58 bakan görmüştür. Bu bakanların çoğu parti değişikliği, istifa ve azledilmelerle görevden gitmişlerdir (Hürriyet, 2002).

MHP'nin merkez sağ partisi olmasına rağmen parlamentoda FP ve DYP'nin koalisyon ortağı olmasını istemediği söylenebilir. FP'nin 111 ve DYP'nin 85 milletvekilinin seçildiği, buna rağmen MHP genel başkanı Bahçeli'nin sağ partilerle koalisyon kurmak istemeyip DSP'nin yanında koalisyon ortağı olması bazı çevreler tarafından eleştirilmiştir. Aynı şekilde DSP'nin de MHP'nin geçmişteki bazı tutumlarını faşizan olarak nitelendirmesine rağmen koalisyon kurlmaları eleştirilmiştir. Ayrıca FP'nin seçimlerde 111 milletvekili çıkarmasına karşılık üçüncü koalisyon ortağı olarak 86 milletvekili ile ANAP olmuştur (Haber7, 2015). Buna bağlı olarak liderlerin ideolojik kaygıları yerine kişisel tercihlerine göre kurdukları ilişkinin bir örneği, bu koalisyon hükümeti yönetiminde de görülmektedir. Demokrasinin sandıktan çıkmasına karşılık siyasilerin kurdukları koalisyonun toplumsal dağılıma denk düşmediği söylenebilir. FP'nin istenmemesinin arkasında yatan sebebin 28 Şubat'tan sonra ortaya çıkan genel tablo ve bu durumdan duyulan çekincenin yarattığı etki olarak ifade edilebilir. Böyle bir durumda kurulan hükümette ordunun vesayetinin uzaktan da olsa etkisinin hissedildiği ileri sürülebilir.

O dönemde yaşanan en önemli ve acı olay 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan deprem olmuştur. Kocaeli merkezli oluşan depremin Marmara'da hissedilmesi ve büyük kayıpların yaşanması, deprem sonrasında sürecin iyi yönetilemediğini ve yapıların ne denli sağlam olmadığını ortaya çıkarmıştır (Habertürk, 2014). Böyle bir deprem karşısında ise devlet hazırlıksız yakalanmış; bakanlıklar, ilgili birimlere ulaşmakta zorluk çekmiştir. Sivil inisiyatiflerin olaya hızlıca el atması, ülke dışından da yardımların gelmesi ile ortaya çıkan vaziyet düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu durumun hükümetin hanesine olumsuz yazıldığı söylenebilir.

Depremi ekonomik açıdan bilançosunun da ağır olduğu söylenebilir. Depremi, sanayinin en yoğun olduğu Marmara bölgesini vurması da üretimi durdurma noktasına getirmiştir. Deprem sebebiyle özel sektörün kamu bankalarından alınan kredileri ödeyememesi ve devletin bu işin içine girmesi, vergilerin toplanamaması, depremin zararlarının telafisi adına kaynakların harcanması mali açıdan çok büyük zarar getirmiştir. 2000 yılında ise kamu harcamaları artarak devam etmiştir (Kızıltaş, 2015, s. 69).

Bu koalisyon döneminde meydana gelen önemli olaylardan bir tanesi de idam cezasının kaldırılmasıdır. AB ile kurulan ilişkiler sonucunda Türkiye'nin idam cezasının kaldırılmasının gerekli olduğu görülmüştür. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın idam edileceği gündemdeyken bu durumun kriz yarattığı söylenebilir. MHP içerisinde iki farklı görüş ayrılığı çıkmıştır. Partide, Öcalan'ın asılmasını isteyenler dışında koz olarak kullanılmasını isteyenler de vardır (Aydın ve Taşkın, 2004, s. 453-454). 12 Ocak 2000 tarihinde yapılan bir mutabakatla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin idam cezasının ertelenmesine ilişkin karar DSP, ANAP ve MHP tarafından kabul edilmiş, Türkiye'nin menfaatine

kullanılacağı mesajı verilmiştir. Bu kararda MHP'nin de desteğinin olması ile bazı milliyetçi çevreler tarafından eleştirildiği söylenebilir (Haber7, 2007; Tayyar, 2010). Bu kararda İki farklı ideolojik çizgide olan partilerin, bu konu üzerinde kendine has noktalarla yaklaştığı söylenebilir. Burada ortaya çıkan farklılıklar, uzlaşmada sorunlar meydana getirmektedir. Kurulan koalisyon hükümetinin ideolojik açıdan iki farklı siyasi parti tarafından oluşması durumunda sistemde kitlenmeler yaratabileceği aşikardır.

Diğer bir önemli olay ise Aralık 1999'da AB'nin Helsinki Zirvesi'nden Türkiye'nin adaylık için kabul edilmesi kararının açıklanmasıdır. 1983'te yapılan tam üyelik başvurusu, 1999'da kabul edilerek Helsinki Zirvesi'ne katılım sağlanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi de 2001'de onaylanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017).

Önemli diğer gelişmelerden biri ise cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı için Anayasa'da yer alan 7 yıllık sürenin dolmasıdır. Mecliste partilerin uzlaşması ile hükümetin aday olarak ortaya çıkardığı Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer, 2000'de cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Şubat 2001'de meydana gelen önemli olaylardan biri de ekonomik kriz ve öncesinde Ecevit ile Sezer arasında yaşanan "Anayasa krizi"dir. Şubat ayında yapılan MGK toplantısında yaşanan gerginlik sebebiyle Ahmet Necdet Sezer'in sinirlenerek Ecevit'in önüne anayasa kitapçığını fırlatması krize sebep olmuştur. Bu olayın ardından cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizi yaşanmıştır. Borsanın düşmesi, repo faizlerinin artması, doların iki katına çıkması bu olaydan sonra gerçekleşmiştir. İşsizlik artmaya başlamış, çoğu banka da iflas etmiştir. Daha sonra Dünya Bankası'nda görev yapan Kemal Derviş, hazinenin başına getirilmiş ve yeni bir ekonomi programı hazırlanmış, IMF ile anlaşma sağlanmıştır (NTV, 2011).

Siyasilerin daha çok seçim odaklı hareket etmeleri ile ekonomik istikrarın sağlanmasında geri plana düştükleri söylenebilir. 2001 yılında patlak veren krizde, siyasi belirsizliğin ortaya çıkardığı durumun da etkisi olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda 1994'teki krizin etkileri hafifletilse de köklü ekonomik tedbirlerin alınmadığı, koalisyon hükümetlerinin devamlı olarak iktidara gelmesiyle oluşan siyasi belirsizlik, 1999 depreminden sonra ortaya çıkan zararlar ve bardağı taşıran son damla olarak görülen Ecevit ve Sezer arasındaki anayasa krizi, ekonomiyi giderek daha kötü hale getirmiştir. Kamu harcamalarının hızlanarak artması ve cari açığın oluşması, krize yol açarak siyasilerin bu noktada çözüm üretmelerini de zorlaştırmıştır. IMF'nin desteği ve kamu harcamalarının disipline edilmesi beraberinde birçok yeniliğin gerçekleştiği söylenebilir. 2001 yılında hayata geçirilen Kamu İhale Kanunu, AB kapsamında şeffaflık ilkesi, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı önem arz etmektedir. Bu durumda bağımsız denetim ve düzenleme kurumları ile teknik faaliyetlerin önemi ortaya çıkmaktadır (Akyol, 2018).

Derviş'in ekonomik programları ile piyasanın normal hale geldiği, faizlerin makul seviyelere düştüğü ifade edilebilir. Krizle birlikte birçok banka iflas ederek çalışan vatandaşların da mağdur olmasına yol açmıştır. Fakat ekonomik iyileşmeden ziyade zararların faturasının mevcut koalisyon hükümetine yazıldığı söylenebilir (Soydan, 2018).

Haziran 2001'de ise diğer önemli bir gelişme FP'de yaşanmıştır. RP'nin kapatılmasıyla daha sonra kurulan FP de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, daha sonra Recai Kutan önderliğinde Saadet Partisi (SP)'ni kurmuşlardır. Fakat Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve bir kısım Erbakan yanlıları da SP çatısı altına girmemiş, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) adında yeni bir parti kurmuşlardır. Bu partinin, kendi tabiriyle "milli görüş gömleğini" çıkardığını ifade eden, batı karşıtı söylemini de terk eden, ABD ve AB ile olan ilişkilere son derece ılımlı bakan muhafazakar bir parti olduğu söylenebilir (Akşin, 2014, s. 180).

2002 yılında hükümetin hedefi, ekonomik kriz sonrası normalleşmenin sağlanması ve AB süreci için gerekli olan uyum yasalarının çıkarılması olmuştur. AB uyum süreci için gerekli olan uyum paketlerinin kabul edilmesi konusunda koalisyon ortakları arasından MHP itiraz etmiştir. Daha sonraki süreçte AB ile entegrasyon sürecinden rahatsız olanları kendine çekeceğini düşünerek hükümet partisi konumundan muhalefet partisi konumuna geçme çabaları görülmüş, bu yüzden de erken seçim istemiştir.

DSP’de ise Başbakan Ecevit ve başbakan yardımcısı Hüsamettin Özkan arasında gerilimler yaşanmış, en sonunda Özkan’ın partiden ayrılması ve onunla birlikte 63 milletvekilinin de istifa etmesiyle partide çatlaklar meydana gelmiştir. Daha sonra ayrılanlar Yeni Türkiye Partisi’ni (YTP) kurmuşlar ve yeni ekonomik programla başarı sağlayan Kemal Derviş ile temasa geçmişlerdir. Fakat bu oluşumun başarılı olmadığını söyleyebilir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 460). Ağustos 2002’de Kemal Derviş, YTP yerine CHP ile anlaşmış Baykal ile temasa geçmiştir. Daha sonra CHP’ye giren Kemal Derviş, parti içerisinde de damgasını vurmuştur.

DSP’de yaşanan Özkan krizi ve MHP’nin AB ile uyum paketleri karşısındaki çıkışları hükümet içerisinde çatlaklar meydana getirmiştir. Bahçeli’nin erken seçim için tabanını harekete geçirdiği söyleyebilir. Hükümet partilerindeki istifalar, özellikle de DSP’de yaşanan istifalar sonucunda meclisteki salt çoğunluk sayısının altına inilmiştir. Daha sonra YTP’nin de baskısıyla hükümet düşürülmüş, 3 Kasım 2002’de erken seçime gidilmiştir (Kara, 2004, s. 463-477). Buradan yola çıkarak parti içinde çatlakların oluşmasının ve koalisyon ortaklarında da bölünmelerin yaşanmasının, mevcut siyasi yapıdan kaynaklı rahatsızlıkların etkisi olduğu söyleyebilir. Bu noktada ortaya çıkan yeni oluşumlar ve değişen tavırların sebebinin, ekonomik krizle birlikte hükümetin hem siyasi hem de ekonomik istikrarı sağlama noktasındaki yetersizliği olarak ifade edilebilir. Yönetimde etkinliğin sağlanamaması, koalisyon ortağı olan bir partinin bile yeri geldiğinde muhalif bir tavır sergilediğinin örneğini teşkil etmektedir. Hükümetin kendi içerisinde bile birliğin olmadığını, buna karşılık yönetimin etkili ve verimli bir şekilde sağlanmasına yönelik inancı da giderek zayıflatarak koalisyon hükümetinin başarısızlığını ortaya çıkardığı söyleyebilir. Aynı zamanda koalisyonu oluşturan partilerin hem sayıca fazla olması hem de ideolojik kutuplaşmanın oluşabileceği iki partinin (DSP-MHP) ortak olması, uyumu ve politikalar üzerinde de uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. DSP’nin ideolojik olarak milliyetçiliği benimsemediği fakat terör örgütü liderinin yakalanmasından dolayı MHP ile bir araya gelebilmesi sağlanarak 1999 seçimlerinde de milliyetçi havanın oluşmasına yol açmışlardır. Gelişen bu siyasi olayın koalisyon hükümetinin oluşumunu etkilediği fakat ilerleyen süreç içerisinde ideolojik tutumlarının ortaya çıkmasıyla birlikte birbirlerinden uzaklaştıkları söyleyebilir.

3 Kasım 2002 seçimlerinde ise sadece iki parti barajı açabilmiş, gerisi baraj altında kalarak hiç milletvekili çıkaramamıştır. %34,42 oy oranı ile AKP 365 milletvekili çıkarabilmiş, CHP ise %19,42 ile 177 milletvekili çıkarabilmiştir. DSP %1,22, MHP %8,35, ANAP %6,13, YTP ise %1,15 oy oranlarıyla baraj altında kalmışlardır (Habertürk, 2002).

Ortaya çıkan iktisadi bunalım ve krizlerin, büyük partilerin bir sorunu olarak görüldüğü ve bu krizlerde IMF ile olan ilişkilerin sorumlu tutulduğu söyleyebilir. AKP’nin, IMF karşıtı yapmış olduğu propaganda ile oluşturduğu tavrın kamuoyunda etkisini gösterdiği ifade edilebilir (Akşin, 2014, s. 183).

Derin devletin, yolsuzlukların, ekonomik krizin ve koalisyon ortakları arasındaki uyumsuzlukların, seçmeni büyük partilerden uzaklaştırdığı ve yeni partilere yönlendirdiği söyleyebilir. Diğer taraftan meclis içerisinde iki partinin olması da uygulanan %10’luk barajın bu seçimde temsil krizine yol açtığı da ileri sürülebilir (İba, 2003, s. 101).

Bu seçimin önemi, uzun yıllar devam eden koalisyon hükümetlerine karşı seçmen tepkisinin ortaya çıkması olarak ifade edilebilir. Yüksek Seçim Kurulu tarafından yasaklı olan Erdoğan ve partisi, vatandaş için yeni bir umut olarak görülmüş ve 2002 yılında tek başına iktidar olarak koalisyonlar dönemine son vermiştir (İpekşen ve Duman, 2015).

SONUÇ

1991 ve 2002 yılları arasında yapılan seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidara gelebilecek oy oranına sahip olamamış ve beş koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetleri oluşturan partilerin koalisyon ortaklıkları da ya aynı siyasi skalaya sahip olmuşlar ya da farklı siyasi fikirlere sahip bir birliklilik kurmuşlardır. İki defa hükümet kurabilen DYP-SHP koalisyonu, koalisyon çeşitleri açısından değerlendirildiğinde iki farklı siyasi görüşe sahip bir koalisyon kurmuşlardır. Aynı zamanda iki partili koalisyon tercih etmeleri de asgari büyüklükte koalisyon çeşidi olarak nitelendirilebilir. DYP-CHP, ANAP- DYP, RP-DYP koalisyonları da asgari büyüklükte koalisyonlardır. Fakat RP-DYP koalisyonu aynı zamanda aynı sağ/muhafazakar partilerin ortaklığı olarak aynı siyasi çizgide yer almalarından ötürü asgari uzaklıkta koalisyon oldukları ifade edilebilir. ANAP-DSP-DTP ve DSP-ANAP-MHP

koalisyonları da üç partili koalisyonlar olmalarından ötürü asgari çoğunluklu koalisyonlar kategorisinde değerlendirilebilir.

Türkiye'deki mevcut siyasi kültür içerisinde uyum, uzlaşma ve dengeli bir siyaset yürütülmesinin pek fazla görülmediği söylenebilir. Özellikle muhalefete tahammül ve farklı seslere açık olma durumu ile pek fazla karşılanmamaktadır. 1991'den sonra ortaya çıkan yönetimler, koalisyon olmaları açısından ve farklı siyasi görüşlere sahip partilerin birlik olmasından dengeli bir siyaset tarzı yürütüldüğü fikri ileri sürülememektedir. Koalisyon partileri arasındaki uyumsuzluk, politikaların iyi bir şekilde yürütülememesine yol açmıştır.

Aynı zamanda dönemin sorunlarından PKK terör örgütü, ekonomik kriz gibi durumlar toplumsal anlamda bunalım ve siyasilere karşı güvensizlik yaratmıştır. Özellikle siyasiler ile mafyaların ilişkisi, liderlerin adının yolsuzluklara karışması gibi durumlar, toplumun, koalisyon hükümetlerinden beklentilerinin olmamasına yol açmıştır. Mevcut ekonomik ve toplumsal bunalımlar, koalisyonun bir getirisi olmak yerine, temiz bir siyaset gütmek için çaba gösteremeyen siyasi liderlerden kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle sağ/muhafazakar partilerin admin yolsuzluklara karışması da toplumun sağ kesimini sarsmış, oy oranlarında da hemen hemen dağınkılığa sebep olmuştur. Böyle bir durum içerisinde koalisyon partileri askeri ve bürokratik vesayetın kontrolünü üzerlerinde hissetmiş, söylemlerinde ve politikalarında belirli bir alan içinde faaliyet göstermişlerdir. Özellikle RP'nin aşırı sağ uçta gözükmeye askeri ve bürokratik kadronun bir kısmını rahatsız ettiği, belirli hareketlerle de RP'nin alanını daralttığı söylenebilir.

Ekonomik krizler, PKK sorunu, askeri ve bürokratik vesayet endişesi, koalisyon hükümetlerinden verim almayı baskılayan etkenler olarak söylenebilir. Ortaya çıkan bu sorunlar koalisyon hükümetlerini de zayıf bırakmıştır. Güçlü bir yönetim, denge ve uyum olmadığından ötürü ortaya çıkan tüm siyasal ve toplumsal sorunlara karşı mücadele etmede her birinin güçsüz kaldığı söylenebilir. Fakat AB politikaları ve reform süreçlerinin etkisiyle yeni bir siyaset anlayışı ve kurumsal gelişmeler sağlanmaya başlanmış, demokrasi adına gelişmeler ortaya konulmuş aynı zamanda toplum da yeni siyaset anlayışına sahip partilere doğru tercihlerini değiştirmiştir. Bu durumda mevcut siyasi olayların yarattığı olumsuz etkiler koalisyon hükümetlerini de etkilemiştir.

Türkiye'de koalisyon hükümetlerinin yönetimde istikrar ve etkinlik açısından zayıf kaldığı söylenebilir. Fakat bu durum koalisyonun yönetim açısından kötü olduğu anlamına gelmemektedir. Partiler arasındaki uyum, kriz karşısında gösterdikleri tutum, aynı görüşte olmasalar bile muhalefetin de bazı durumlarda hükümeti desteklemesi ve yapıcı eleştirilerde bulunması koalisyon hükümetleri yönetimini verimli kılabilir. Fakat Türkiye siyasetinde partilerin böyle bir tavır sergileyemediği, kriz durumlarında partilerin birlik olmak yerine iktidarın karşı cephesinde yer alarak yıkıcı eleştirilerle hükümeti düşürmeyi amaçladıkları, mevcut siyasi ve ekonomik sorunlara karşı çözüm önerisi getirmek yerine siyaseti daha da kilit noktasına getirerek koalisyon hükümetinin etkisiz hale gelmesini daha da körüklemektedir. Özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'deki her koalisyon hükümetinde hemen hemen muhalefette kalan partilerin bu yaklaşımla davranarak hükümeti düşürmeye çalıştıkları söylenebilir. Hatta Çiller'in Erbakan ile girdiği sert polemik ve yıkıcı eleştirilerin ardından koalisyon kurması ve birbirlerini eleştirdikleri söylemleri karşılıklı olarak bir anda bırakmaları gibi gerilimler ve beklenmedik yakınlaşmalar, toplumda da güvensizliğe sebep olan bir örnek olarak gösterilebilir. Buna bağlı olarak muhalefetin tutumundan sonra önem arz eden ikinci konu ise kişisel çıkarların siyasetin önüne geçerek liderlerin kendi tutumlarına bağlı olarak kurdukları ilişkiler ve gerilimlerdir. Aynı safta yer alan partilerin kendi aralarında bile girdikleri polemikler, liderlerin kişisel istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini göstererek siyaseti işlevsizleştirdikleri, yönetimde de istikrarsızlığı oluşturabilecek şekilde koalisyon hükümetlerinin oluşmasına yol açmaktadır. Siyasi kültür içerisinde demokrasinin ve saygının kurumsallaşabilmesi dahilinde koalisyonun Türkiye'de etkili olabileceği söylenebilir.

Buradan yola çıkarak Türkiye'de parlamenter sistemin içerisinde gerçekleşebilen koalisyonun günümüz Türkiye'sinde başkanlık sistemine geçişle birlikte artık yaşanmayacağı söylenebilir. Kararların hızlı alınmadığı ve sistemi kilitleyen bir unsur olarak görülen koalisyonların yaşanmaması adına güçlü bir hükümetin ve tek başına iktidarın kurulmasını zorunlu kılan sistemin Türkiye'de olması gerektiğine yönelik bir anlayış oluşmuştur. Koalisyon hükümetlerinin yönetim açısından istikrarlı olduğu fakat Türkiye'de bu istikrarın yakalanması adına çözümün başkanlık sistemi ile gerçekleşebileceğine yönelik

inanç yerine, siyaset anlayışında değişikliğe gidilerek demokrasinin ve saygının önce zihinlerde sonra uygulamalarda yerleşerek kurumsallaşmasının gerekli olduğu söylenebilir. Hem iktidar hem de muhalefet olmak üzere tüm siyasiler için şeffaflık ve hesap verebilirlik bu açıdan gereklidir. Böyle bir kültürün oluşması halinde Türkiye’de de koalisyon hükümetlerinden verim alınabilir ve istikrar sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, D. (21.03.2012). REFAHYOL bir çürümenin koalisyonu olarak 28 Şubat'a direnemezdi... *T24*. 15 Kasım 2018 tarihinde <http://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/refahyol-bir-curumenin-koalisyonu-olarak-28-subata-direnemezdi,4844> adresinden erişildi.
- Akşin, S. (2014). Siyasal tarih (1995-2003). B. Tanör, K. Boratav, A. Ödekan, S. Akşin (Ed.). *Bugünkü Türkiye 1980-2003 içinde*. 5. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi. s.163-184.
- Akyol, T. (24.08.2018). 2001 krizi. *Hürriyet*. 15 Ocak 2020 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/2001-krizi-40935949> adresinden erişildi.
- Alpkaya, F. (1999). Seçim sonuçları üzerine bazı gözlemler ve öngörüler. *Birikim*, 122, 42-46.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2015). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balkan, A. M. (2016). *İkinci DYP-SHP koalisyon hükümeti*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- BBC. (17.08.2018). Türkiye'deki ekonomik krizler: 1994, 2001 ve 2007'de neler yaşandı? 13 Ocak 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45226072> adresinden erişildi.
- Bila, H. (1999). *CHP 1919-1999*. 2. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bölügiray, N. (1999). *28 Şubat süreci 1*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çavuşoğlu, H. (2014). Doğru Yol Partisi açısından 24 Aralık 1995 seçimlerinin analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 19-36.
- Çelebi, I., Toros, A. ve Aras, N. (1996). *Siyasette kilitlenme ve çözüm*. 2. Baskı. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çelik, K. ve Çetiner, M. (15.06.2015). Türkiye 13 yıl aradan sonra "koalisyonu" tartışıyor. *AA (Anadolu Ajansı)*. 14 Ocak 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-13-yil-aradan-sonra-koalisyonu-tartisiyor/36309> adresinden erişildi.
- Çelikel, E. (28.02.2018). 'Postmodern darbe' ekonomiyi de vurdu. *AA (Anadolu Ajansı)* 14 Ocak 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/28-subat/postmodern-darbe-ekonomiyi-de-vurdu/1075880> adresinden erişildi.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset bilimi*. 3. Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Dünya Bülteni* (18.06.2012). Refah-Yol hükümeti Demirel'e istifasını sundu. 16 Kasım 2018 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/tarihte-bugun/refah-yol-hukumeti-demirele-istifasini-sundu-h214454.html> adresinden erişildi.
- Gzt.* (t.y.). 12 Temmuz 1997: 55. Hükümet, Mesut Yılmaz Başbakanlığında göreve başladı. 14 Ocak 2020 tarihinde <https://www.gzt.com/lugat/12-temmuz-1997-55-hukumet-mesut-yilmaz-basbakanliginda-goreve-basladi-3422349> adresinden erişildi.
- Günday, S. (21.12.2016). Hükümet deviren kasette Gülen parmağı. *Aljazeera*. 18 Kasım 2018 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hukumet-deviren-kasette-gulen-parmagi> adresinden erişildi.

- Haber7.* (05.07.2007). İşte Öcalan'ı ipten kurtaran imzalar. 19 Ocak 2019 tarihinde <http://www.haber7.com/siyaset/haber/253657-iste-ocalani-ipten-kurtaran-imzalar> adresinden erişildi.
- Haber7.* (27.08.2015). Devlet Bahçeli 1999'da da FP'yi satmıştı. 15 Ocak 2020 tarihinde <http://www.haber7.com/siyaset/haber/1527171-devlet-bahceli-1999da-da-fpyi-satmisti> adresinden erişildi.
- Habertürk* (17.08.2014). 17 Ağustos 1999 depremi. 20 Kasım 2018 tarihinde <https://www.haberturk.com/haber/980929-17-agustos-1999-depremi> adresinden erişildi.
- Habertürk.* (t.y.). Genel seçim 1999. 16 Ocak 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/secim1999> adresinden erişildi.
- Habertürk* (t.y.). Genel seçim 2002. 21 Aralık 2018 tarihinde <https://www.haberturk.com/secim2002> adresinden erişildi.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. B.B. Özipek, B.Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla (Çev.), B. Kalkan (Ed.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Hürriyet.* (24.10.1998). Protokol bozuldu. 15 Ocak 2020 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/protokol-bozuldu-39044319> adresinden erişildi.
- Hürriyet.* (12.08.2002). 57'nci Hükümet 58 bakan gördü. 15 Ocak 2020 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/57nci-hukümet-58-bakan-gordu-90907> adresinden erişildi.
- İba, Ş. (2003). Türkiyede parlamenter rejimin işleyişi açısından 3 Kasım 2002 seçimlerinin sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(2), 97-116.
- İpekşen, S. S. ve Duman, D. (26.05.2015). 2002: Ezber Bozan Seçim, *Bianet*. 21 Kasım 2018 tarihinde <http://bianet.org/bianet/siyaset/164720-2002-ezber-bozan-secim> adresinden erişildi.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk siyasetinin yapısal analizi 1: kavramlar, kuramlar, kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kara, M. A. (2004). *Türk siyasal yaşamında 1961 sonrası bir olgu demokrasi ve uzlaşma kültürü açısından koalisyonlar*. 1. Baskı. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Kara, M. A. (30.06.2015a). Türkiye'nin koalisyonlar tarihi-6. *OdaTv*. 14 Ocak 2020 tarihinde <https://odatv.com/erdal-inonu-icin-bardagi-tasiran-damla-sivas-katliami-oldu-3006151200.html> adresinden erişildi.
- Kara, M. A. (03.07.2015b). Türkiye'nin koalisyonlar tarihi-7. *OdaTv*. 14 Ocak 2020 tarihinde <https://odatv.com/bu-donemde-iktidari-tatmayan-parti-kalmadi-0307151200.html> adresinden erişildi.
- Kızıлтаş, S. (2015). *28 Şubat sürecinin ekonomik yansımaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Kontacı, E. A. (2016). Siyasi istikrar temelli koalisyon eleştirileri: Anayasa hukuku açısından ampirik bir analiz. *TBB Dergisi*, 123, 33-58.
- NTV* (19.02.2011). MGK'da Anayasa fırlatma krizinin 10. Yılı. 20 Kasım 2018 tarihinde https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/mgkda-anayasa-firlatma-krizinin-10-yili,1BMjiPUws0S1BrB8UVAp9Q/Jm1oaaUhc0CQI4gi_nZRXw adresinden erişildi.
- Özbudun, E. (2003). *Çağdaş Türk politikası: Demokratik pekişmenin önündeki engeller*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özsağır, A. (2013). Askeri darbe ve müdahalelerin ekonomik performans üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4), 759-773.

- Sobacı, M. Z. (2015). Türkiye'nin koalisyon tecrübesi: modeller ve siyasal gerçeklikler. *SETA Perspektif*, 109, Temmuz.
- Soydan, B. (24.05.2018). 2001 krizi anıları: Ne olmuştu, bugün ne olabilir?. *T24*. 15 Ocak 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/baris-soydan/2001-krizi-anilari-ne-olmustu-bugun-ne-olabilir,19758> adresinden erişildi.
- Süslü, B. (2001). Türkiye'de 1990 sonrası izlenen faiz politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3.
- T24 (12.04.2012). Batı Çalışma Grubu'nu kurdu Cumhurbaşkanı aday oldu. 15 Ocak 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/bati-calisma-grubunu-kurdu-cumhurbaskani-adayi-oldu,201513> adresinden erişildi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (06.06.2017). Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi. 20 Kasım 2018 tarihinde https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html adresinden erişildi.
- Tavas B. ve Serdaroglu Y. (2017). Çok partili sistemlerde koalisyon ve tek parti iktidarının etkinliğine ilişkin bir inceleme: Türkiye örneği. *Journal of Human Science*, 14(2), 1509-1516.
- Tayyar, Ş. (30.06.2016). Apo'yu asabilir miyiz? *Timeturk*. 19 Ocak 2020 tarihinde <https://www.timeturk.com/tr/makale/samil-tayyar/apo-yu-asabilir-miyiz.html> adresinden erişildi.
- Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat Süreci: 'Post-Modern Darbe'nin sosyo-politik dinamikleri ve toplum desteği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 23-41.
- Tutar, H. (2006). *Türk siyasetinde sancılı yıllar*. İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi.
- Türe, İ. (2001). Koalisyon hükümetlerinde Başbakanlık. *Mülkiye Dergisi*, 25(227), 71-86.
- Uyar, H. (06.14.2015). 20 yıl önce ANAYOL koalisyon hükümetini yolsuzluk tartışmaları bitirmişti!. *Ege Meclisi*. 15 Kasım 2018 tarihinde <http://www.egemeclisi.com/kose-yazisi/4736/20-yil-once-anayol-koalisyon-hukümetini-yolsuzluk-tartismalari-bitirmisti.html> adresinden erişildi.
- Yavaşca, K. (2018). *Demokratik rejimlerin çöküşünde siyasi aktörlerin rolü: 28 Şubat sürecinde refahiyol koalisyonu*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, H. (25.10.2015). On yılın ekonomik krizleri (1991-2001). *Yenisöz*. 13 Ocak 2020 tarihinde <http://www.yenisoz.com.tr/on-yilin-ekonomik-krizleri-1991-2001-makale-6743> adresinden erişildi.
- Yılmaz, M. E. (2018). Koalisyon hükümetlerinde istikrar ve verimlilik: 1991-2002 Türkiye örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.